

УДК 336.711(477)

Г. Ф. Фомін

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН

Проаналізовано категорії позики, кредиту та кредитних відносин в Україні. Обґрунтовано деякі шляхи вдосконалення правового регулювання кредитних відносин.

Кредит є органічною складовою ринкової економіки та головним джерелом забезпечення грошовими ресурсами поточної господарської діяльності суб'єктів господарювання всіх форм власності. У юридичній літературі немає єдиної точки зору стосовно форм кредиту в Україні [1; 2]. Господарський кодекс (далі – ГК) України (ст. 347) визначає, що у сфері господарювання можуть використовуватися банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний та інші форми кредитів [3]; Цивільний кодекс (далі – ЦК) України зосереджує увагу на комерційному кредиті (ст. 1057) та факторингу, який виділений в окрему главу (гл. 73) [4]; Законом України «Про банки і банківську діяльність» як кредитні (ст. 49) розглядаються операції з розміщення залучених банками коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, організацію купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів, здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг), надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання в грошовій формі; придбання або відчуження права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог, прийом платежів (факторинг) та лізинг [5].

Юридична література також не містить єдиної точки зору відносно розмежування понять позики та кредиту. ЦК України наводить визначення договору позики (ст. 1046) і договору кредиту (ст. 1054) [4]. Кожний із вищезазначених кредитних договорів поряд із загальними рисами договору позики (зобов'язання позичальника, що отримав у власність грошову суму або якусь кількість речей, визначених родовими ознаками, повернути займодавцю таку ж грошову суму або кількість речей) має свої особливості, що дозволяє виділити їх в окремий вид договору позики. Мова йде про особливості в суб'єктному складі, предметі, правах та обов'язках, двосторонності чи багатосторонності і т. ін., які повинні визначатись відповідними нормативно-правовими актами.

Усі названі види кредитних договорів об'єднує та обставина, що за рамками спеціальних правил, присвячених кожному із

© Фомін Г. Ф., 2011

договорів, до правовідносин сторін можуть бути застосовані загальні положення щодо договору позики. Так, до зобов'язань позикового типу можуть бути віднесені зобов'язання сторін договору комерційного кредиту, оскільки він (ст. 1057 ЦК України) є договором, виконання якого пов'язане з переданням у власність другій стороні грошових коштів або речей, які визначаються родовими ознаками, може передбачатися надання кредиту як авансу, попередньої оплати, відстрочення або розстрочення оплати товарів, робіт або послуг, якщо інше не встановлено законом. До договорів позикового типу відноситься також договір факторингу, виділений в окрему главу ЦК України, а також договір вексельного кредиту, який згідно з Положенням про порядок здійснення операцій з векселями в національній валюті на території України, затвердженом постановою правління НБУ від 16 грудня 2002 р. № 9508, визнано кредитною операцією, яка здійснюється на принципах банківського кредитування [6]. Таким чином, кредитний договір є окремим видом договору позики. Його вищою ознакою полягають у тому, що він будується по моделі консенсуального договору і, як наслідок, визнається укладеним з моменту підписання кредитором і позичальником угоди про надання кредиту, а не з моменту передання грошових коштів позичальнику, як це має місце в договорі позики, а також в особливості суб'єктного складу кредитного договору, а саме: на стороні кредитора може виступати лише банк або інша фінансова установа (ст. 1054 ЦК України).

Термін «кредит» у юридичній літературі використовується в широкому значенні, яке виходить далеко за межі сфери кредитного договору, що пояснюється не тільки сприйняттям правознавцями економічного змісту кредиту але й тим, що донедавна кредитно-розрахункові відносини розглядалися як самостійним клас цивільно-правових договорів, відмінних від позикових зобов'язань. Родова приналежність кредитного договору до договору позики означає не тільки можливість субсидіарного застосування до відповідних правовідносин правил про цей договір. У тих випадках, коли кредитний договір втрачає власні вищою ознаки, він повинен кваліфікуватись як договір позики. Наприклад, якщо за договором, що передбачає обов'язок кредитора видати позичальнику відповідну грошову суму в якості кредиту і обов'язок позичальника повернути вказану суму і сплатити кредитору винагороду у вигляді процентів, на стороні кредитора виступає організація, що є банком чи фінансовою установою, такий договір не може бути визнаний недійсним і повинен бути кваліфікований у якості договору позики. Один із наслідків такої кваліфікації договору полягає в

тому, що він набуває реального характеру і може вважатися укладеним з моменту видання кредитором відповідної грошової суми позичальнику. Саме договором позики охоплюються всі правовідносини, згідно з якими одна сторона передає іншій грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а інша сторона зобов'язується повернути таку ж грошову суму або таку ж кількість речей того ж роду та якості (ст. 1046 ЦК України). Така широка сфера застосування категорії «позикові зобов'язання» пояснюється тим, що ЦК України зняв заборони та обмеження на застосування норм договору позики. А категорії «позика» і «позикові зобов'язання» набули значення універсальних правових категорій, що охоплюють практично всі правовідносини, що визначаються поняттями «кредит» та «кредитні відносини». Обсяг нормативно-правового забезпечення регулювання кредитних відносин в Україні почав збільшуватись починаючи з 2003 р. До цього часу для регулювання кредитних відносин використовувалось практично тільки положення «Про кредитування», затверджене постановою правління НБУ від 28 вересня 1995 р. № 246. Як вже зазначалось, у ЦК України та ГК України були визначені деякі форми кредиту: банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний та факторинговий. Деякі форми кредитів врегульовані також окремими законами України: «Про фінансовий лізинг» [7], «Про іпотеку» [8], «Про іпотечне кредитування, операції з іпотечним боргом та іпотечний сертифікат» [9], «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» [10], «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю» [11].

Операція, яка підпадає під ознаки кредитної, – це факторинг. ГК України факторинг розглядає як послугу (ст. 350), а ЦК України – як договір (гл. 73). За договором факторингу банк бере на себе зобов'язання передати за плату кошти в розпорядження клієнта, а клієнт – відступити банкові грошову вимогу до третьої особи, що випливає з відносин клієнта з цією особою. У договорі факторингу банк зобов'язується стягувати борги, але визначає свої функції щодо обслуговування боргу, аналізує кредиторську спроможність боржників, приймає на себе ризик несплати та ін. Після погашення боргу банк повертає стягнену суму клієнту. А за факторингову операцію стягує з клієнта відповідну плату.

Законом України «Про фінансовий лізинг» [7] врегульовані відносно специфічні форми майнового, тобто товарного кредиту – лізингу. Законом лізинг визначено як сукупність правовідносин, що виникають у зв'язку з реалізацією договору лізингу, у тому числі й купівлі предмета лізингу. Лізинг – це довгостроко-

ва оренда машин та обладнання, куплених банком або лізинговою компанією для орендаря з метою їх виробничого використання, при збереженні права власності на них орендодавцем на весь термін договору оренди. З точки зору змісту кредитних відносин лізинг можна розглядати як різновид довгострокового кредиту, який надається в натуральній формі і погашається позичальником у розстрочку. Лізингові операції здійснюються у вигляді фінансового лізингу, оперативного лізингу, зворотного лізингу та оренди житлових приміщень. За договором фінансового лізингу лізингодавець (банк) зобов'язується набути у власність річ у продавця (постачальника) відповідно до встановлених лізингоодержувачем (позичальник) специфікацій та умов і передати її у користування лізингоодержувачу (позичальнику) на визначений термін за встановлену плату. Лізингова угода законодавцем розглядається як двостороння, характеризується тривалим терміном (не менше одного року), що наближається до терміну окупності предмета лізингу та повної амортизації всієї чи більшої частини його вартості. Сторонами договору визнається лізингодавець (банк або лізингова компанія), який придбаває у власника предмета лізингу – підприємства, установи чи суб'єкта господарювання, що здійснюють виробництво і реалізацію машин та обладнання – і лізингоодержувач – суб'єкт господарювання, який одержує в користування об'єкти лізингу у встановлених лізинговим договором межах. Удосконаленню відносин фінансового лізингу, на наш погляд, слугуватиме скорочення терміну лізингової угоди та законодавче визначення вимог та умов укладання трьохсторонніх угод, сторонами яких повинні бути продавець обладнання, банк або лізингова компанія та одержувач обладнання.

Більш досконало врегульоване іпотечне кредитування, до складу правового забезпечення, якого окрім зазначених законів, слід віднести Постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Тимчасового порядку державної реєстрації іпотек» від 31 березня 2004 р. № 410, що сприяє формуванню в Україні цілісної системи іпотечного кредитування, яке в розвинутих країнах світу відпрацьовувалось протягом багатьох десятиліть [12]. Іпотечний кредит має чітке цільове призначення і найчастіше використовується для фінансування придбання або побудови житлових і виробничих споруд чи освоєння земельних ділянок. Особливістю іпотечного кредиту є те, що заставою для його надання може виступати та нерухомість, на купівлю якої він береться. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про іпотечне кредитування, операції з іпотечним боргом та іпотечний сертифікат», кредитор з іпотеки до укладання договору про

іпотечний кредит має розкрити основні економічні та правові вимоги щодо кредиту, а саме:

- опис усіх грошових зборів і витрат, пов'язаних зі встановленням іпотеки;
- принципи визначення плати за договором про іпотечний кредит;
- положення про інформативне застереження;
- порядок дострокового виконання в разі неплатоспроможності боржника або невиконання боржником своїх зобов'язань за договором про іпотечний кредит та юридичні наслідки його невиконання;
- право боржника попереджати кредитодавця про можливе невиконання основного зобов'язання.

Кредитні відносини НБУ з комерційними банками відповідно до «Положення про регулювання Національним банком ліквідності банків України», затвердженого постановою правління НБУ від 30 квітня 2009 р. № 259, складаються в процесі рефінансування та надання банкам стабілізаційних кредитів [13]. Під рефінансуванням банків маються на увазі операції НБУ з надання кредитів банкам у встановленому ним порядку з метою підтримки ліквідності банків. Положенням чітко визначені основні вимоги, яких повинен дотримуватися банк для отримання рефінансування терміном на один робочий день (овернайт) чи на більший термін. Відносини між НБУ та банками передбачають укладання відповідних угод, а для отримання кредиту овернайт через постійно діючу лінію рефінансування – укладання Генерального кредитного договору. Рішення про надання стабілізаційного кредиту банку приймається правлінням НБУ на підставі аналізу й оцінки програми фінансового оздоровлення та юридичної надійності наданого забезпечення проблемного банку. Рішенням визначається термін користування (до трьох років) кредитом, порядок його погашення і сплати процентів за користування кредитом. Надання стабілізаційного кредиту здійснюється після укладання договору про надання кредиту та відповідного договору застави.

На підставі аналізу правового регулювання кредитних відносин можна зробити деякі висновки: по-перше, недостатній рівень або відсутність правового регулювання стримує та ускладнює практичне застосування кредитних відносин; по-друге, подальший розвиток відносин лізингового характеру та виправдане використання відносин факторингового характеру, які законодавцем розглядаються як двосторонні, пов'язано, на наш погляд, з поступовим обґрунтуванням трохсторонності відносин; по-третє, потребує спеціального нормативно-правового забезпечення інвестиційне, вексельне та споживче кредиту-

вання; по-четверте, вирішення згаданих та деяких інших питань можливе лише за умови розроблення та прийняття Кредитного кодексу України.

Список літератури: 1. Договірне право України. Особлива частина : навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнєцова та ін. ; за ред. О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с. 2. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. Т. 2 / за ред. О. В. Дзери (кер авт. кол.), Н. С. Кузнєцової, В. В. Луця. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1088 с. 3. Господарський кодекс України [Електронний ресурс] : станом на 1 січ. 2011 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15>. 4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 [Електронний ресурс] : станом на 17 берез. 2011 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=435-15>. 5. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 7 груд. 2000 р. № 2128-III. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2121-14>. 6. Про затвердження Положення про порядок здійснення операцій з векселями в національній валюті на території України [Електронний ресурс] : постанова правління НБУ від 16 груд. 2002 р. № 508. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0174-03>. 7. Про фінансовий лізинг [Електронний ресурс] : закон України від 16 груд. 1997 р. № 723. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=723%2F97-%E2%F0>. 8. Про іпотеку [Електронний ресурс] : закон України від 5 черв. 2003 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=898-15>. 9. Про іпотечне кредитування, операції з іпотечним боргом та іпотечний сертифікат [Електронний ресурс] : закон України від 19 черв. 2003 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=979-15>. 10. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень [Електронний ресурс] : закон України від 18 листоп. 2003 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1255-15>. 11. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю [Електронний ресурс] : закон України від 19 черв. 2003 р. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=978-15>. 12. Про затвердження Тимчасового порядку державної реєстрації іпотек [Електронний ресурс] : постанова Кабінету Міністрів України від 31 берез. 2004 р. № 410. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=410-2004-%EF>. 13. Про затвердження Положення про регулювання Національним банком ліквідності банків України [Електронний ресурс] : постанова правління НБУ від 30 квіт. 2009 р. № 259. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0410-09>.

Надійшла до редколегії 05.04.2011

Проанализированы категории займа, кредита и кредитных отношений в Украине. Обсуждены некоторые пути усовершенствования правового регулирования кредитных отношений.

The categories of loan, credit and credit relations in Ukraine are analyzed. Some directions of developing credit relations' legal regulation are grounded.